

18. YÜZYILA AİT BİR SİYER-İ NEBÎ'DEKİ "Kİ" Lİ CÜMLELER

"KI" SENTENCES IN THE SIYER-I NEBÎ BELONGING TO 18TH CENTURY

Yrd. Doç. Dr. Fatih KAYA

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi

Abstract

In this paper "ki" sentences are dissected in Abdülbâkî Ârif Efendi's work Siyer-i Nebi. Scanning the whole work the dissection was started with the classification of "ki" sentences connecting forms. In these unities connected with the connecting preposition "ki", one of the element of the unity is situated as the other's either an element of the sentence or determiner of an element of the sentence. With the samples gathered from the work the mentioned cases are exemplified enough. Each sample is also translated into contemporary Turkish.

Key Words: Siyer-i Nebî, Abdülbâkî Ârif Efendi, "ki"sences, main sentence, subordinate sentence.

Öz

Bu yazıda Abdülbâkî Ârif Efendi'nin Siyer-i Nebî adlı eserindeki "ki"li cümleler incelenmiştir. İncelemeye eserin tamamının taranarak "ki"li cümlelerin bağlanma şekillerine göre tasnif edilmesiyle başlanmıştır. "ki" bağlama edatı ile bağlanmış olan bu birliklerde, birliğin bir ögesi diğerinin ya bir cümle ögesi ya da bir cümle ögesinin niteleyicisi konumundadır. Eserden elde edilen örneklerle söz konusu bu durumlar yeteri kadar örneklendirilmiştir. Ayrıca herbir örnek günümüz günümüz Türkçesine çevrilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyer-i Nebî, Abdülbâkî Ârif Efendi, "ki"li cümle, ana cümle, yan cümle

1. Giriş

Siyer-i Nebî Abdülbâkî Ârif Efendi tarafından yazılmaya başlanmış ancak eser parça parça yazıldığından Damat İbrahim Paşa'nın emriyle Ârif Efendi'nin vefatından sonra damadı Faiz Efendi tarafından Hicri 1131, miladi 1719 yılında tamamlanmıştır. Eserde peygamber efendimizin ecdadından başlayarak peygamberliğinin dördüncü yılına kadarki olaylar yirmi üç bölümde anlatılmıştır. Eserin değişik kütüphanelerde on üç yazma nüshası bulunmaktadır. İncelememizin esasını oluşturan nüsha İstanbul Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde 34 nk 3337 numarada kayıtlı bulunan ve Hasan bin Abdullah tarafından 1723 yılında istinsah edilen nüshadır.

Eserin dili, içinde geçen bazı manzum parçalar hariç tutulacak olursa oldukça ağırdır. Fiiller ve yardımcı fiiller dışında eserde neredeyse hiç Türkçe kelime kullanılmamıştır. Metni oluşturan cümleler bir hayli çeşitlilik arz etmektedir. Metinde Türkçede var olan cümle tiplerinin hemen hemen hepsine rastlamak mümkündür. Eser yoğun olarak Farsça ve Arapçanın etkisi altında bulunduğu için "ki"li cümlelerin sayısı bir hayli fazladır.

Biz bu çalışmada söz konusu eserde geçen "ki" bağlama edatı ile bağlanmış olan cümlelerin bağlanma şekilleri üzerinde duracağız.

2. "ki" Bağlama Edatı ve "ki"li Cümleler

Bilindiği gibi 18. yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Farsça ve Arapçanın etkisinin en üst seviyeye ulaştığı bir dönemdir. Çalışmamızın esasını oluşturan Siyer-i Nebî adlı eser bu dönemin eğilimlerini yansıtmaktadır. Eserde "ki" bağlama edatı yoğun bir şekilde kullanılmış, bu edatla cümleler birbirine bağlanmış ve hatta bu edatla bağlanan cümlelerin oluşturduğu cümle üstü birim diyebileceğimiz yapılar meydana gelmiştir.

Bir bağlama edatıyla cümlelerin bağlanması ve bu edatlarla bağlanan yardımcı cümlelerin ortaya çıkması ilk olarak Uygurca döneminde başlamıştır.¹

"Ki" bağlama edatı ile ilgili Muharrem Ergin bu edatın Farsça asıllı olduğunu, Türkçeye çok eskiden geçtiğini ve Türkçeye daima yabancı kalan bir birleşik cümle sistemi soktuğunu dile getirmektedir. Bu durumun ortaya çıkmasında ise sadece yabancı dillerin etkisi altında kalmanın değil ondan daha önce tercüme eserlerin rolü olduğunu belirtmektedir.²

Muhammet Yelten, dilimize çok eski dönemlerde giren "ki"li cümlelerin Türkçe kurallı müstakil cümleler hâline çevrilmesinin daima mümkün olduğunu belirtmektedir. Buna Türkçenin zengin zarf-fiil ve isim-fiil sistemine sahip olmasının imkân verdiğini söylemekte, söz konusu cümlelerin Türkçe yapıllı cümleler hâline getirilirken yardımcı cümlelerin ana cümlelerin çeşitli unsurlarını oluşturduğunu kaydetmektedir.³

"Ki" edatı ile bağlanan dil birliklerinden biri *ana cümle/cümleler*, diğeri de ana cümle/cümleleri zaman, tarz, nesne vb. bakımlardan tamamlayan *yardımcı cümle/cümlelerdir*.⁴ İkinci cümle ana cümle yükleminden sonra gelebileceği gibi ana cümle yükleminden önce de gelebilmektedir. Her iki durumda da çekimli bir fiil ve bu fiile bağlı olan öğeleriyle ikinci cümle tam bir yargı bildirir. Ancak bu yargı hiçbir zaman bağımsız bir yargı değildir. Anlam bakımından ana cümlelerin bildirdiği yargıya bağlı durumdadır. İkinci cümlelerin

¹ Bakınız: Janos Eckmann, "Çağataycada Yardımcı Cümleler", TDAYB 1959, TDK, Ankara 1988, s.27-58. Mecdut Mansuroğlu, "Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları", TDAYB 1955, TDK, Ankara 1988, S. 59-81. Şinasi Tekin, "Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme", TDAYB 1965, TDK, Ankara 1966, s. 35-66.

² Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, s. 363, Bayrak yay., İstanbul 2002.

³ Muhammet Yelten, Şirvanlı Mahmud, Kemâliyye, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 44.

⁴ Leylâ Karahan, Türkçede Söz Dizimi, Akçağ Yayınları, Ankara 2008, s. 86.

ana cümle ile olan bu bağlantısı onu çeşitli bakımlardan tamamlamak şeklinde bir bağlantıdır. Bu bağlantı ya doğrudan ana cümlelerin fiiliyle olur ya da ana cümlelerin bir isim unsuruna bağlı olup, onu belirten, tamlayan bir unsur durumundadır. Bu nedenle ana cümleyi veya ana cümlelerin bir isim unsurunu tamamlayan, bütünleyen, çeşitli bakımlardan destekleyerek yardımcı olan, şekil ve anlamca yardım eden bu ikinci cümleye “yardımcı cümle” denmektedir.⁵

3. Siyer-i Nebî’de geçen “ki”li cümlelerin bağlanma şekilleri

“ki” bağlama edatı ile bağlanan bu tür cümlelerde “ki”nin bağladığı iki veya daha fazla cümle arasında bütünüyle bir bağlantı söz konusudur. Birbirine bağlanan bu cümlelerde yardımcı cümle dediğimiz unsur ana cümleye özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf veya yüklem ismi ilgisi ile yahut da bu öğelerin niteleyicisi konumuyla bağlanmaktadır.

3. 1. Yardımcı cümlesi ana cümleye özne ilgisiyle bağlananlar:

“ki” ile bağlanmış bu tür birliklerde “yardımcı cümleler, ana cümlelerin öznesi durumundadırlar. Yani ana cümlede özne olarak görev yapan cümlelerdir.”⁶ “kim”li cümlelerden bazılarında ana cümlede özne olarak görev yapan yardımcı cümlelerin zaman ifadesi taşıyan kiplerle kurulmuşlardır. Bu tür “ki”li cümleler Türkçe cümle yapısına çevrilirken yardımcı cümlelerin yüklemine göre isim-fiil ya da sıfat-fiil eklerinden uygun olanı eklenir.

Mesmū’uñ olmuş mudur ki, hālā Muḥammed bin ‘Abdu’l-lāh iddi‘ā-yı nübüvvet idüp bizi tasfiye vü techil ve eslāf ve ecdādımız taziil ider. (Siyer-i Nebî, 115a/17)

“Muhammed bin Abdullah’ın peygamberlik iddia edip bizi tasfiye ettiği, cahillikle itham ettiği ve geçmişimizi ve atalarımızı sapkınlıkla suçladığı senin bilgin dahilinde midir?”

Ve ‘alāyim ve āsārīñ ta‘addüd ve tekeşşüründen ve tekerrür-i teveffüründen ma‘lūmı ve meczūmı oldı ki, mutaraşşid-ı kudūmı oldığı peygamber-i muntazır-ı sūtūde-eşer cenābı ol cemā‘ate şeref-baḥş-ı refākatdır. (Siyer-i Nebî 74a/1)

“İşaretlerin hızlı bir şekilde çoğalmasından ve çoklukla tekrar etmesinden dolayı geleceğini beklediği eseri övülmüş beklenen peygamberin o cemaat içinde olduğu onun tarafından anlaşıldı.”

Zirā kitāb-ı nāḥık ve ‘ilm-i sābıkdan mazbūtumdur ki, ḥıṭṭa-i mübāreke-i Yeşrib ol mihr-i sipihr-i sa‘ādetiñ maṭla‘-ı istihkām-ı emri ve burc-ı i‘tilā ve ḳadri olacaḳdır. (Siyer-i Nebî 67a/21)

“Mübarek Yesrib memleketinin o saadet güneşinin doğuş yeri ve güç ve yükseliş burcu olacağı, bu hususu anlatan kitaplardan ve geçmiş ilimlerden aklımda kalmış.”

Mesmū’uñ mudur ki, rızā‘en velediñ olan Muḥammed bin ‘Abdu’l-lāh zu‘m ider. (Siyer-i Nebî 58b/22)

⁵ Mertol Tulum, Sinan Paşa – Ma’arif-nâme, Metin ve Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine Bir İnceleme, (basılmamış doçentlik tezi), İstanbul 1978, s. 1.

⁶ Muhammet Yelten, Pars-Nâme’deki Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, S: 4, Aralık 2005, s. 49.

“Süt çocuğun olan Muhammed bin Abdullah’ın batıl bir şüphe içinde olduğu bilgin dahilinde midir?”

Bazı “ki”li cümlelerin yardımcı cümleleri zaman ifadesi taşımayan istek kipiyle kurulmuşlardır. Bu kip şekil ifadesi taşıyan bir kip olduğu için bu tür “ki”li cümleler Türkçe cümle yapısına çevrilirken yardımcı cümleler yine zaman ifadesi taşımayan –mak/-mek ya da –ma/-me isim-fiil ekleriyle ana cümleye bağlanırlar.

Pes sizden kimdir ki, bu huşûşda baña icâbet ve bu emri temşiyetde muvâfaqat ide. (Siyer-i Nebî 125b/20)

“Sizden bu hususta bana katılacak olan ve bu işi yürütmede bana izin verecek olan kimdir?”

Câ’izdir ki, ol vâkı‘ayı iki birâderler daḥî görmüşler olalar. (Siyer-i Nebî 122a/23)

“O olayı iki kardeşin de görmüş olmaları mümkündür.”

Ve ḥâlâ maḫşûdumdur ki, ticâret için saña māl-i vâfir teslim idüp taraf-ı Şâm’a firistâde kılam. (Siyer-i Nebî 83a/17)

“Ve ticaret için sana bol miktarda mal teslim edip seni Şam tarafına elçi olarak göndermek hâlâ benim maksudumdur.”

Pes münâsib ve şâyestedir ki, anı tekrâr bu perestâr-ı şadâkat-kâra teslim ü sipâriş idesiz. (Siyer-i Nebî 52b/6)

“Onu tekrar bu sadakatli hizmetçiye gönderip teslim etmeniz munasiptir.”

3. 2. Yardımcı cümlesi ana cümleye nesne ilgisiyle bağlananlar:

“ki” ile bağlanmış bu tür birliklerde yardımcı cümle ana cümleye nesne olarak katılır. Yani temel cümlelerin nesnesi durumundadır.

Pes senden niyâz-mendiz ki, anı tebennî idesin. (Siyer-i Nebî 128b/7)

“Senden onu oğulluğa kabul etmeni rica ediyoruz.”

Sizden niyâz-mendiz ki, ol bâbda muḫtezâ-yı semâḫat-i seciyyetiñiz üzre mekremet-sâz olasız. (Siyer-i Nebî 111b/6)

“Sizden tabiatınızdaki cömertliğinizin gerektirdiği üzere ihsanda bulunmanızı diliyoruz.”

Ḥadîce ol esnâda server-i enbiyâdan niyâz-mend olup iltimâs eyledi ki, Cibrîl-i Emîn’iñ nüzûli vuḫû‘ bulduḫda kendüyi âgâḫ buyuralar. (Siyer-i Nebî 105a/16)

“Hatice o sırada server-i enbiyadan Hz. Cebrail geldiğinde kendisine haber vermesini rica etti.”

Ey ‘ammizâde-i mükerrerem! Saña müjde-resânım ki, ol meşhûduñ olan zât-ı muḫteremiñ saña taraf-ı ilâhîden firistâde melek-i mükerrerem olduḫında el-ân şâ’ibe-i sek ve irtiyâb ḫalmamışdır. (Siyer-i Nebî 105b/12)

“Ey muhterem amcaoğlu! O gördüğün muhterem kişinin sana Allah tarafından gönderilen melek olduğunda şimdi şüphe olmadığını sana müjdeliyorum.”

Gördüm ki, sâbıḫan Hîrâ’da mu‘âyene kıldığım melek-i mükerreremdir. (Siyer-i Nebî 108a/2)

“Daha önce Hira’da gördüğüm muhterem melek olduğunu gördüm.”

3. 3. Yardımcı cümlesi ana cümleye yer tamlayıcısı ilgisiyle bağlananlar:

Bu şekildeki “ki”li cümlelerde yardımcı cümleler ana cümle yüklemine ifade ettiği hareketin yerini ve yönünü gösteren, onu yer ve yön bakımından belirleyen cümlelerdir. Bu tür cümleler Türkçe cümle yapısına çevrildiklerinde yardımcı cümle ana cümleye “yönelme” ve “ayrılma” ekleriyle katılırlar.⁷ Fakat özne ve nesne ilgisiyle bağlanan yardımcı cümlelerde olduğu gibi önce özel fiil şekilleriyle isimleştirilip kelime grupları hâline getirilmeleri gerekir. Hâl eklerini taşıyan bu kelime gruplarının temel fonksiyonu zaman ve mekân içinde “yer ve yön” ifade etmekle birlikte, bu temel fonksiyon birlikte kullanıldığı fiilin anlamına bağlı olarak yönelme ve ayrılma eklerinin taşıdığı çeşitli ifadeler hâlinde görülür.⁸

Sebeb nedir ki, el-ān āvān-ı ‘unfuvān-ı şebābiñ iken sende te’ehhül ve tezevvüce rağbet zāhir degildir. (Siyer-i Nebî 86b/17)

“Henüz gençliğinin baharında iken sende evliliğe bir istek olmamasına sebep nedir?”

Ey Bahîrâ! Bu reh-güzârdan mürûr-ı ‘ubûr iden ebnâ-i sebîli senden da‘vet ile ‘l-ān sebkat itmemiş iken şimdi sebeb nedir ki, hilâf-ı ma‘hûd mühim-sâzî-i i‘‘ām ile mutaşaddî-i tetayyüb ü ikrām olduñ. (Siyer-i Nebî 74a/10)

“Ey Buheyra! Bu yol üzerinde gelip geçen yolcuları bu zamana kadar davet etmemişken şimdi bilinenin aksine önemli bir hazırlıkla lütuf ve ikramda bulunmana sebep nedir?”

Ve nām ve nişānına zafer-yāb-ı fevz ü ittılā‘ olmağ pey-bürde-i ser-menzil-i ye ‘s ü imtinā‘ olıcağ karar virdi ki, keyfiyet-i hālî ma‘rûz-ı piş-gāh-ı ‘Abdu’l-muṭṭalib kıla. (Siyer-i Nebî 54b/20)

“Ve varlığından habardar olmak ümitsizliğine düşünce durumu Abdullmuttalib’e haber vermeye karar verdi.”

Lākin hudā şahiddir ki, ol zāt-ı sūtûde-simātñ şıdktı bî-iştibāh ve muḥālifini olan kûr-dilān-ı ḥased-kîşîñ kâzib idigi bî-irtiyābdır. (Siyer-i Nebî 120b/6)

“Lakin o övülmüş zatın şüphesiz doğru olduğu ve muhalifleri olan kıskanç kör gönüllülerin yalancı olduğunun da şüphesiz olduğuna Allah şahittir.”

3. 4. Yardımcı cümlesi ana cümleye zarf ilgisiyle bağlananlar:

Bu tür “ki”li cümlelerde yardımcı cümle ana cümle yüklemine bildirilen hareketin ne zaman, niçin, ne şekilde, hangi vasıta ile yapıldığını veya meydana geldiğini belirten cümlelerdir. Bu yapıdaki “ki” li cümlelerde ana cümle zarfı durumunda bulunan ve ana cümledeki fiilin zamanını ya da farklı durumlarını ortaya koyarak onu çeşitli bakımlardan niteleyen yardımcı cümleler, zarf-fiil şekline sokulmadan ya da isim-fiil veya sıfat-fiil biçimine getirilip bir çekim edatı ya da hâl ekine bağlanmadan bunların sahip oldukları anlamları hiçbir zaman üzerlerinde taşıyamazlar. Ana cümle fiilinin anlamına göre belirlenen anlamları “ki”nin, bazı çekim edatlarının, ve eklerin sahip olduğu ifadeleri yüklenmiş olması,

⁷ Mertol Tulum, Sinan Paşa, Maarifnâme ve Ki’li Birlesik Cümleler Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1978, s. 54.

⁸ Muharrem Ergin, Türk Dil Bilgisi, Bayrak Yayınları, İstanbul 1997, 691.

bazen de yardımcı cümle içinde yer alarak "izah ve netice" fonksiyonuyla bu anlamlara delalet etmesi ile ortaya çıkar.⁹

Ey Bahîrâ, baña Lât ve 'Uzzâ ile su 'âl-sâz olma ki, va'l-lâhi anlar benim katımda menfûrum olan nesneleriñ mebgûz-ı terînidir. (63b/15)

"Ey Bahîra, vallahi onlar benim katımda en çok nefret ettiğim şeyler olduğu için bana Lat ve Uzza ile soru sorma."

Ancağ taraf-ı ilâhîden انذر الاقربين انذر عشيرتك kelâm-ı müttesaqu'n-nizâmı ile me'mûrum ki, âl-i 'Abdu'l-muṭṭalib'i ferâhim-sâz olup anları ḥazret-i ḥalîk-ı bî-enbâza da'vet-sâz olam. (124b/11)

"Ancak, Abdulmuttalib'in sülalesini bir araya getirip onları şeriki olmaya yüce yaratıcıya davet etmek için Allah tarafından انذر الاقربين انذر عشيرتك kelâmı ile memurum."

Ve benim şeref-i karîn-i ḥil'at-i imân olduğumda meḥar-i kâ'inât bir mertebe mesrûr oldılar ki, belde-i ḥarem-i muḥteremde mevcûd olanlardan güyâ andan ziyâde mesrûr bir kimse olmaya. (115b/13)

"Ve benim iman gömleği ile şereflendiğimde kâinatın övüncü muhterem Harem beldesinde bulunanların olamayacağı kadar mutlu oldu."

Be-her-ḥâl sen emîn ve fâriḡu'l-bâl ol ki, taraf-ı ilâhîden seniñ için şûret-i luṭf u merâḥim ve emârât-ı meḥâsin ve mekârimiñ ḥilâfi zühûr etmek pey-bürde-i derece-i ta'azzür ve istiḥâletdir. (96b/19)

"Allah tarafından senin için lütuf ve merhamet ile güzellik ve ikramın amarelerine muhalif bir şeyin zuhur etmesi çok düşük bir ihtimal olduğu için her hâlükarda sen emin ve gönül rahatlığı içinde ol."

Ve ba'zı kütüb-i siyerde mezkûr olduğu üzere ol eşnâlarda de'b-i me'lûf-ı nebevî ol vecih üzere qarâr-dâde olmuş idi ki, her sene Mekke'den Ḥirâ cānibine teveccüh buyurup ol cebel-i mübârekde vâkı' ḡârda bir ây kadar vaḡit bi'l-istimrâr meşḡul-i ibâdet-i perverdigâr olurlar idi. (97a/11)

"Ve bazı siyer kitaplarında bahsedildiği gibi o sıralarda Peygamberin alışkanlık edindiği adeti her sene Mekke'den Hira tarafına doğru gidip o mübarek dağda bulunan mağarada aralıksız bir ay kadar Allah'a ibadet meşguliyeti olarak şekillenmişti."

Kendüye beyhûde meşakḡat-resân olma ki, ol zât-ı nazîf 'âleme pāk u tāhir firistâde kılmışdır. (39a/16)

"O temiz zat âleme temiz ve pak olarak elçi gönderildiği için kendine boşu boşuna eziyet etme."

Ve ol devlet-ḡāneye vâsıl ve derûn-ı menzile dāḡil olduğda Āmine'yi gördüm ki, āfitâb-ı ruḡsârında envâr-ı ḡusn ü behcet mültemi' ü dirāḡşân ve māh-simâsında āşâr-ı melâḡat ü necâbet zâhir ü nümâyân bir zât-ı 'âlî-şandır. (49a/9)

"Ve yüce haneye ulaştığımda ve içeri girdiğimde Amine'yi yüzünün güneşinde güzelliğin nurları parlayan ve ışıldayan ve ay simasında asalet ve güzelliğin izleri ortaya çıkan bir şanı yüce zat olarak gördüm."

⁹ Mertol Tulum, Sinan Paşa, Maarifnâme ve Ki'li Biresik Cümleler Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1978, s. 62.

3. 5. Yardımcı cümlesi ana cümleye yüklem ismi ilgisiyle bağlananlar:

Bu tür “ki”li cümlelerdeki yardımcı cümlelerin durumunu Muhammet Yelten “Bu cümleler bir isim cümlesi olan ana cümlelerin yüklem ismi durumunda bulunan cümlelerdir. Ana cümle yüklemine *bu, ol, anlar* gibi zamirlerle temsil ve işaret olunmuşlardır. Bu zamirler çok defa bildirici *-dur/-dür* ile birliktedirler.” şeklinde ifade etmektedir.¹⁰

Bu yardımcı cümlelerin de ana cümleye katılabilmeleri için bir isim şekline büründürülmeleri gerekmektedir. Bunlar ancak *-mak/-mek* ya da *-ma/-me* eklerini almış isim-fiillere veya *-an/-en* eklerini alan sıfat-fiillere dönüştürülürse ana cümle içinde kendilerini temsil edebilirler.

Sonuç olarak yüklem ismi isim-fiil veya isim-fiil şekline konan yardımcı cümleler fiile bağlı diğer unsurlarla bir takım kelime grupları oluştururlar. Böylece bu gruplar isim niteliğiyle yüklem ismi olarak ana cümlelere katılırlar.¹¹

Ve ba‘zı muhaqqikîn-i ehl-i tefsîr taḥkîk ve taḥrîri üzre rûḥdan su ‘âlîñ zâhiri oldur ki, ya ḥaqqâtinden veyâḥûd qadem ve ḥudûsünden su ‘âl oluna. (Siyer-i Nebî 135b/17)

“Ve bazı tefsir ehlinin muhakkiklerinin araştırmalarına göre ruhtan sualin zahiri, ya hakikatinden veyahut gelişi ve ortaya çıkışından sual olunmasıdır.”

Senden me‘mûlümüz oldur ki, ol gâ‘ileyi bertaraf-sâz olasin. (Siyer-i Nebî 115a/19)

“Senden beklentimiz o belayı bertaraf etmendir.”

Ey şâbb-ı vâlâ-cenâb! Senden derḥâste ve maḥsûdum oldur ki, su‘âl ve istifsâr kıldığım ḥuşûşî bi‘l-lât ve‘l-‘uzzâ baña ‘alâ ḥaqqâte mucîb olup iḥbâr idesin. (Siyer-i Nebî 75b/5)

“Ey şerefi yüce genç! Senden isteğim, sorduğum hususu Lat ve Uzza için bana hakikat üzere heber vermindir.”

Pes bu mecmû‘dan mütelaḥḥış oldur ki, ecdâd-ı nebevîden bir ferd dâmen-âlûde-i çerkâb-ı küfr ü şirk olmaya. (Siyer-i Nebî 62b/12)

“Bunun bütününün özeti Hz. Peygamberin atalarından bir ferd küfür ve şirk pisliğine bulaşmamış olmasıdır.”

Ümmîdim oldur ki, andan bî-nihâye âşâr-ı ḥayr müşâhedesi ile muḡtenim olasin. (Siyer-i Nebî 50a/10)

“Ümidim, ondan sonsuz hayırlı eserler müşahedesi ile ganimet elde etmendir.”

Ve ‘alâmeti oldur ki, ol vakîit ki ol mihr-i enver maḥla‘-ı raḥm-i mâderden ṭulû‘ ile basî‘-i ‘âleme pây-tâ-ser nûr-güster ola, anîñla tev‘em bir nûr-ı mütelâlî zühûr idüp kuşûr-ı buşrâ anîñla müstenîr ola. (Siyer-i Nebî 34b/2)

¹⁰ Muhammet Yelten, Şirvanlı Mahmud, Kemâliyye, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993, s. 51.

¹¹ Mertol Tulum, Sinan Paşa, Maarifnâme ve Ki’li Birlesik Cümleler Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1978, s. 94.

“Ve işareti, o nurlu güneşin anne rahminden doğmasıyla dünyaya bütünüyle nur saçtığı vakit onunla eş bir nurun ortaya çıkıp Busra kalelerinin onunla aydınlanmasıdır.”

3. 6. Yardımcı cümlesi ana cümle öznesinin sıfatı olanlar:

“ki” bağlama edatı ile bağlanmış bu gibi cümlelerde yardımcı cümleler ana cümlenin öznesini niteleyen cümlelerdir. Ana cümle öznesinin sıfatı olan bu cümleler ana cümle yükleminden sonra gelebildikleri gibi ana cümle içerisinde de bulunabilirler.

Hâlâ bu remede bir ganem yok mıdır ki, bār-dār olmayıp zar‘ı lebinden hâlî ola. (Siyer-i Nebî 119b/17)

“Hâlâ bu sürüde yüklü olmayıp memesi dudağından ayrı olan bir koyun yok mudur?”

Ammā İbn-i İshāk nakli üzere ol vakitte Sa‘id bin ‘Āş‘iñ mevālîsinden Mekke’de bir kıbtîyyü’l-aşl mi‘mār-ı mühendis-şi‘ār vār idi ki, hazākatı ma‘lūm-ı şığār u kibār idi. (Siyer-i Nebî 91b/12)

“İbn-i İshak nakli üzere o vakitlerde Mekke’de Said bin As’ın kölelerinden aslı Kıbtî olan ve ustalığı herkesin malumu olan mühendisliği üstün bir mimar vardı.”

... aḥcārından bir ḥaceri taḥrîk etdiklerinde taḥtında bir nār-ı pūr-iltihāb zāhir ü nūmāyān oldu ki, müşāhedesi mübāşirān-kāra irāş-ı dehşet etmekle ta‘arruzdan keşide-i dest-i ferāğ olup ol mertebe ile iktifā olundu. (Siyer-i Nebî 95a/3)

“... temelinden bir taş hareket ettirdiklerinde altında izleyenlere dehşet vermekle daha fazla ileri gitmelerine mani olmalarına ve bu seviye ile yetinmelerine sebep olan alev dolu bir ateş ortaya çıktı.”

‘Aceb ne maḳūle emr-i müdhîş meşhūduñ olmaḳ gerek ki, sende bu ḥāletîñ zuhūrunı irāş itdi. (Siyer-i Nebî 48a/2)

“Acaba sende bu durumun ortaya çıkmasına neden olan ne çeşit dehşetli bir olay gördün?”

Bazen ana cümle öznesinin sıfatı ana cümle öznesinden sonra da gelebilmektedir.

Ahālî-i Medîne’den Benî ‘Abdu’n-neccār ki, kabîle-i ümm-i ‘Abdu’l-muṭṭalib olduğu cihetden aḥvāl-i sencide-ḥiṣāl-i ‘Abdu’l-lāh’dır, bî-tāb u tüvān anlarda miḥmān olup, rüfekāsı cānib-i ārām-gāha revān oldılar. (Siyer-i Nebî 33b/3)

“Medine ahalisinden Abdumuttalib’in annesinin kabilesi olduğu cihetten Abdullah’ın iyi tabiatlı dayıları olan Beni Abdunneccar yorgun ve bitkin bir şekilde onlarda misafir olup beraberlerindeki dinlenme yeri tarafına doğru yola devam ettiler.”

... tıyūrdan bir gürūh-ı enbūh ki, minḳārları zümrüdden ve per ü bālleri yāḳutdan idi, pīrāmen menzile bāl-efşān-ı teveccūh olup eṭrāf-ı ḥāneyi ihāta eylediler. (Siyer-i Nebî 36b/15)

“Kuş tairesinden gagaları zümrüdden ve kanatları yakuttan olan bir grup çevreden hedeflerine kanat çırpıp evin etrafını çevirdiler.”

Ol sefir-i vaḥy-i ilāhî ki, benden esbaḳ meb‘ūs olan enbiyā-yı kirāma ḥizmet-i sefāretde müştāḥdem olan melek-i ‘azîmü’ş-şandır, iḥbār eyledi. (Siyer-i Nebî 115b/18)

“Benden önceki muhterem peygamberlere elçilik hizmetinde görevlendirilmiş olan şanı yüce melek olan o ilahi vahyin elçisi haber verdi.”

3. 7. Yardımcı cümlesi ana cümlelerin nesnesinin sıfatı olanlar:

Bu tür “ki”li cümlelerde yardımcı cümleler ana cümlelerin nesnesini niteleyen, onun hareketinin hangi nitelikte gerçekleştiğini bildiren cümlelerdir. Metinde tespit edilen bu türdeki yapılarda yardımcı cümle temel cümlelerin yükleminden sonra gelebildiği gibi temel cümle içerisinde de yer alabilmektedir.

Bi'l-âhîre ref'-i 'aķîre ile bu Ői'ri inŐād eyledi ki, ma᳑la'ı budur: ... (Siyer-i Nebî 42b/5)

“Daha sonra sesini yükselterek matlağı şöyle olan bu Őiiri okudu:...”

Ve ma᳑āvisinden bir ᳑ātem-i mükerrerem i᳑rāc itdi ki, ᳑ūsün ve behceti ᳑eŐm-i nezzār-ı keyāna ᳑iregî-ba᳑Ő-ı ᳑ayret olurdu. (Siyer-i Nebî 37b/20)

“Ve iyilik ve güzelliği nice uluların bakışlarına Őaşkınlık veren bir mükerrerem hatem (Hz. Muhammed) doğurdu.”

... üç 'alem-i mu'azzam gördüm ki, biri maŐri᳑da ve biri ma᳑ribde ve biri bām-ı beytü'l-᳑arām-ı müstevcibü'l-i᳑tirāmda manŐüb olmuşdi. (Siyer-i Nebî 37a/4)

“Biri doğuda, biri batıda ve biri de hürmete layık olan Beytülharam’ın üzerine yerleŐtirilmiş olan üç büyük alem gördüm.”

Ve fi'l-᳑a᳑i᳑a müte'ahhid oldukları veche üzre incāz-ı va'd idüp kır᳑ nefer ricāli ir᳑ān u teslīm itdiler ki, ᳑ākīm bin ᳑irām ol cemā'atde dā᳑il idi. (Siyer-i Nebî 80b/19)

“Doğrusu sorumlu oldukları taraf üzere sözlerini yerine getirip Hâkim bin Hıram’ın da içlerinde bulunduğu kırk ileri gelen kişiyi rehin ve teslim ettiler.”

Yukarıda da belirtildiği gibi bazen yardımcı cümle, yani ana cümle nesnesinin sıfatı ana cümle içerisinde de bulunabilmektedir. Bununla ilgili örnekler de Őu Şekildedir:

Fe-li-hāzā 'Abdu'l-mu᳑᳑alib da᳑i ol def'a Yemen'den Mekke'ye 'avdet eyledikde kendi, (i᳑ün) Hāle bint-i Veheb bin 'Abd-i Menāf bin Zühre'yi ve insānu'l-'ayn-ı ᳑abile-i Benī Zühre olan Āmine bint-i Veheb bin 'Abd-i Menāf bin Zühre'yi ki, 'ammi olan Veheb'in ᳑ücer-i terbiyetinde mürebbā idi, 'Abdu'l-lāh i᳑ün ᳑āst-gār oldi. (Siyer-i Nebî 31b/13)

“Bunun için Abdumuttalib de o defa Yemen’den Mekke’ye dönerken, kendisi için Hāle bint-i Veheb bin Abd-i Menaf bin Zühre’yi ve Beni Zühre kabilesinin göz bebeği olan ve amcası Veheb’in terbiyesiyle büyümüş olan Amine bint-i Veheb bin Abd-i Menaf bin Zühre’yi Abdullah için istedi.”

mevāyid-i 'amīmü'l-fevāyid-i islāma her ᳑an᳑ı müste'idd-i ni'met-i hidāyeti ki, e'Ő-Őalā-᳑ān-ı da'vet olmuşdur, evvel emirde ᳑abül ve icābetde nev'-i teva᳑᳑uf u tereddüd itmışdir. (Siyer-i Nebî 113a/1)

“İslam’ın kazançlarının umumi sofrasına davet ettiği her hangi hidayet ni᳑metinin taliplilerini öncelikle kabul ve icabette tereddüt etmiştir.”

3. 8. Yardımcı cümlesi ana cümlelerin yer tamlayıcısının sıfatı olanlar:

Bu tür "ki"li cümlelerde yardımcı cümleler ana cümlelerin yer tamlayıcısını niteleyen, yani ana cümlelerin yer tamlayıcısının sıfatı olan cümlelerdir. Bu yapıdaki cümlelerde yardımcı cümle ana cümleden sonra ya da ana cümle içerisinde yer alabilir.

Ve el-ān sizi ol kelimeteyn-i hafifeteyn-i 'ale'l-lisān ve şakaleteyn-i fi'l-mizāna da' vet-sāzım ki, ol iki kelime lā ilāhe illa 'l-lāh, ve ennī resūla'l-lāh, kelāmıdır. (Siyer-i Nebî 125b/18)

"Ve şimdi sizi o dil ile söylenen ve biri la ilahe illallah diğeri de ve enni resullallah olan iki güzel gelimeyi söylemeye davet ediyorum."

Anda bir rāhib-i murtāza mülākī oldum ki, hemvāra şavma'asında mu'tekif bir mücāhid-i pīr idi. (Siyer-i Nebî 118b/14)

"Orada sürekli hücrelerinde ibadetle meşgul bir ihtiyar olan muhterem bir rahibe ulaştım."

Ehl-i fetret ol tā'ifeye itlāk olunur ki, hüdāt-ı şāh-rāh-ı tevḥīd ü imān olan peygāmberān-ı zī-şāniū debdebe-i kūs-ı da' vetleri anlarıū resīde-i gūş u hūşları olmuş olmaya. (Siyer-i Nebî 61a/3)

"Ehli fetret tevhid ve iman yolunun hadileri (yol gösterenleri) olan şanlı peygamberlerin davet davullarının debdebelerinin kulaklarına erişmediği kimselere denir."

... nāgāh cāsūs-ı nigāhım bir şahş-ı pūr-vaqār-ı sūtūde-etvāra dūcār oldı ki, nāşiyesinde envār-ı necābet hüveydā ve āşikār idi. (Siyer-i Nebî 48a/20)

"... birden nazarım alınanda asalet nurları aşikâr olan iyi tavırlı ve vakarlı bir şahsa ilişti."

Yukarıda da belirtildiği gibi ana cümlelerin yer tamlayıcısının sıfatı niteliğindeki yardımcı cümle bazen de ana cümle içerisinde bulunabilmektedir. Bununla ilgili örnekler de şu şekildedir:

... mezbaḥ olan mevzi'e ki, piş-gāh-ı İsafe ve Nā'ile'dir, müteveccih oldı, ve 'Abdu'l-lāh daḥī ser-nihāde-i bālīn-i teslīm ü itā'at olup ol maḥalle geldiklerinde derḥāl 'Abdu'l-lāh'ı zemīne ilkā eyledi. (Siyer-i Nebî 23b/16)

"İsafe ve Naile'nin önündeki, hayvan kesilen yere yöneldi ve da teslim ve itaat yastığına başına koyup o bölgeye geldiklerinde derhal Abdullah'ı yere attı."

Ve Şavma'a'ya nezdik maḥalle ki, resīde oldılar, mu'āyene kıldı ... (Siyer-i Nebî 73a/14)

"Ve Savmaa'ya yakın olan o ulaştıkları bölgeye baktı."

3. 9. Yardımcı cümlesi ana cümlelerin zarfının sıfatı olanlar:

Bu tür "ki"li cümlelerde yardımcı cümleler ana cümlede zarf görevindeki kelimelerin veya kelime gruplarının niteleyicisi durumundadır. Ana cümlede zarf görevi yapan kelime grupları genellikle sıfat unsuru "ol, şol, bu, bir, ne" gibi kelimelerin olduğu bir sıfat tamlamasıdır. Bu yapıdaki cümlelerde yardımcı cümle ana cümleden sonra gelebildiği gibi ana cümle içerisinde de yer alabilmektedir.

Velākin beynlerinde bu vecihle girih-bend-i unşūta-i ta'ahhüd oldı ki, ol naḥl-i nāz-perverd-i ḥadiḳa-i 'afāf ba'de vuḳū'u'z-zifāf muḳadder olup bār-āv(er)

olıcağ vaz'-ı haml zühür itdıkde peder ve māderi menzil-gāhına işāl eyleye. (Siyer-i Nebî 17a/21)

“Velakin aralarında o iffet bahçesinin hurma ağacının (Hz. Amine) zifaftan sonra hamile kalınca anne ve babasının evine gönderilmesi yönüyle bir taahhüd bağı oluştu.”

Rāvī-i hikāyet bu vecihle irvā-i leb-teşnegān-ı naql u rivāyet ider ki, hengām-ı itmām-ı du'ā resīde olup dest-i niyāzı sūde-i vech-i zarā'at kılmazdan muḳaddem vücūh-ı evdiye ve hıyāzı mīzāb-ı şehābdan nāzil olan süyül u emṭār bir vefḳ-i dil-hāh-ı sīr-āb-sāz oldı. (Siyer-i Nebî 68b/18)

“Hikāyenin ravisi duanın tamamlanması anı gelip niyaz elini indirmeden önce vadi ve havuzlar tarafından yağmur bulutlarından inen seller ve yağmurları suya kanmış gönüllerin tılsımı olarak nakil ve rivayet eder.”

Ve cümlesine bu vecihle naşīhat-fermā oldı ki, herkes 'iyāl ve etbā'ı ile Mekke'den taḥannī idüp bir cānibde ḥazīde-i peygüle-i inzivā ve kemer-i kühsāra dest-yāz-ı ilticā olup her biri firāz-ı cibālden bir ma'ḳılda temekkün ve kehfü'l-emān-ı menī'de taḥaşşun eyleyeler. (Siyer-i Nebî 28b/9)

“Ve hepsine, herkesin aile ve yakınlarıyla Mekke'den ayrılıp bir tarafta gizli olarak ve bir dağın yamacına sığınıp her birinin dağların yukarisına doğru bir yerde yerleşmelerini ve iyi korunmuş bir mağarada konaklamalarını söyleyerek nasihat verdi.”

Zarfın sıfatı niteliğinde olan bu tür yardımcı cümleler bazen ana cümle içerisinde de bulunabilmektedirler. Bununla ilgili örnekler şu şekildedir:

Ve kuvvet ile kendüye zamm idüp bir mertebe füşürde-sāz oldı ki, şiddetinden ḳarīb oldı ki, bī-hūş olam. (Siyer-i Nebî 100b/13)

“Ve kuvvetle beni kendine doğru çekip şiddetinden kendimden geçmeye yaklaşacak mertebede sikti.”

Ammā 'Ammār ol vaḳitde ki, ḥānesine gelüp vālideynine mülāḳī oldı, peder ve māderi anıñ ḳande oldıḡın su'āl itdıklarında, 'Ammār daḡī tāc-ver-i dīḥim-i imān oldıḡın anlara i'lām idüp ve anlara 'arḳ-ı imān eyledi. (Siyer-i Nebî 123a/4)

“Ammar evine gelip anne ve babasıyla karşılaştığı zaman anne ve babası onun nerde olduğunu sorduklarında Ammar iman tacını giydiğini onlara bildirip onları da iman etmeye davet etti.”

Mihter-i 'ālemiyān ḥazreti daḡī Ḥadīce'niñ me'mülüne müsā'ade-fermā olup bir vaḳitde ki, ḥāmīl-i vaḡy ü tenzīl, ya'ni Ḥazret-i Cibrīl'iñ nüzülü vukū' buldı, server-i enbiyā incāz-ı va'd buyurup anı āgāh buyurdılar. (Siyer-i Nebî 105a/19)

“Älemlerin büyüğü (Hz. Muhammed) Hatice'nin isteğine müsaade edip Hz. Cebrail nüzul ettiği vakitte nebiler serveri vaadini yerine getirip ona haber verdiler.”

3. 10. Yardımcı cümlesi ana cümlelerin yüklem isminin sıfatı olanlar:

Bu tür cümlelerde yardımcı cümle, bir isim cümlesi olan ana cümlelerin yüklem isminin niteleyicisi yani sıfatı durumundadır. Yine bu tür cümlelerde yardımcı cümle ana

cümleden sonra gelmektedir. Ayrıca ana cümlenin yüklemi bir isim, bir isim tamlaması veya bir sıfat tamlaması olabilir.

Ve H̄ālīd'īn menākıbındandır ki, بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ andan vuḳū' bulmuşdur.
(Siyer-i Nebî 122a/10)

“Ve Halid’in بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ’in vuku bulduğu menkıbelerindendir.”

Ve yine s̄ābıkīn-i ḫalbe-i islāmdan biri daḫī Şuheyb'dir ki, vālıdī ‘Ammāl devlet-i Kisrā’dan olup bir vaḳıtte ḡāret-gerān-ı rüm anı şıḡar-ı sinnī ḫālīnde seby eylemişdir. (Siyer-i Nebî 122b/5)

“Ve yine ilk müslüman olanlardan birisi de Kisra devletinden olup Rum yağmacılarının küçük yaşta esir ettiği Ammal’ın oğlu olan Suheyb’dir.”

Def‘a-i ūlā melā‘ike-i kirām bināsıdır ki, tāriḫ-i Ezrakī’de ḫilḳat-i Ādem’dan muḳaddem oldığı manşūşdur. (Siyer-i Nebî 95b/14)

“İlk defa yapılışı Ezrakî’nin tarihinde Hz. Adem’in yaratılışından önce olduğu belirtilen meleklerin binasıdır.”

KAYNAKÇA

- Abdülbâkî Ârif Efendi (1723). Siyer-i Nebî, İstinsah eden: Hasan bin Abdullah, İstanbul: Nuruosmaniye Yazma Eser Kütüphanesi 34 nk 3337.
- ECKMANN, Janos (1959). “Çağataycada Yardımcı Cümleler”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten.
- ERGİN, Muharrem (1997). Türk Dil Bilgisi, İstanbul: Bayrak Yayınları.
- KARAHAN, Leylâ (2008). Türkçede Söz Dizimi, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988) “Türkçede Cümle Çeşitleri ve Bağlayıcıları”, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1955, Ankara 1988, s. 59-72.
- TEKİN, Şinasi, “Uygurcada Yardımcı Cümleler Üzerine Bir Deneme”, TDAYB 1965, Ankara 1966, s. 35-63.
- TULUM, Mertol, Sinan Paşa, Maarifnâme ve Ki’li Birlesik Cümleler Üzerine Bir İnceleme, Basılmamış Doçentlik Tezi, İstanbul 1978.
- YELTEN, Muhammet, Şirvanlı Mahmud – Kemâliyye, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1993.
- YELTEN, Muhammet, “Pars-Nâme’deki Ki’li Birleşik Cümleler Üzerine”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, cilt: 2, sayı: 4, Ankara 2005, s. 45-56.